

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В ДОБУ РЕВОЛЮЦІЇ (1917-1921 рр.)

У статті розглядаються особливості масової свідомості селянства та обумовлені цими особливостями форми соціальної поведінки селян, які впливали на державотворчі процеси революційної доби 1917-1921 рр.

Ключові слова: соціокультурні особливості, селянство, революція, державотворчі процеси.

У процесі перебудови суспільно-політичного ладу, формування державних інститутів та економічних відносин неминуче виникає проблема сприйняття нового та його сумісності з світоглядом широкого загалу. Виходячи з цього, значної актуальності набувають дослідження впливу соціокультурних чинників на історичні процеси, оскільки без урахування соціокультурних особливостей неможливо побудувати демократичну та розвинуту державу, забезпечити ефективну взаємодію влади з громадянами, що відповідала б їхнім інтересам, потребам та запитам.

У періоди суспільно-політичних трансформацій, переламних змін соціокультурні чинники можуть суттєво впливати на державотворчі процеси, сприяючи або гальмуючи їх розвиток. Успадковані від минулого соціокультурні стереотипи, в одних випадках, сприяють закріпленню нового устрою, в інших, створюють перепони і зберігають найгірші зразки традиціоналізму.

Зрозуміти глибинний зміст революційних подій 1917-1921 рр. можна на основі дослідження соціокультурної динаміки українського суспільства того часу. Оскільки в період революції найчисленнішим класом у соціальній структурі українського суспільства було селянство, і часто поняття «народ» та «селянство» сприймалися як тотожні, сконцентруємо увагу на соціокультурних характеристиках саме цієї верстви, яка мала величезний вплив на події та процеси революційної доби.

В Україні вплив соціокультурних чинників на історичні, і зокрема, революційні процеси досліджували в своїх працях О. Ресет [3], О. Михайлюк [4], М. Юрій [5], Ю. Присяжнюк [6], але в зазначеному аспекті дана тема не розглядалася.

Метою статті є спроба з'ясувати, яким чином державотворчі процеси періоду Української революції 1917-1921 рр. детермінувалися соціокультурними домінантами українського народу. Основними завданнями статті є висвітлення та аналіз особливостей масової свідомості селянства та обумовлених цими особливостями форм соціальної поведінки селян і їх боротьби за реалізацію своїх традиційних уявлень, які об'єктивно впливали на державотворчі процеси революційної доби 1917-1921 рр.

Специфіку ставлення українців до влади, як інституту, формував чинник тривалої відсутності власної держави. Протягом століть українські землі входили до складу різних державних утворень (Польщі, Росії). Оскільки панівні позиції у владних структурах та в економіці займали чужинці, серед широкого загалу українців утворився стереотип ворожості до держави, що сприймалась лише як апарат чужоземного панування, насильства та експлуатації.

Із входженням частини українських земель до Російської держави у XVIII-XIX ст. зіштовхнулися різні політичні традиції: – самодержавства та козацтва [31, с.190]. Запровадження кріпосного права і посилення гноблення «неминуче породжувало рефлексію за старими вільними часами. Призвідницею своїх незгод селянин бачив російську державну систему і її провідників – «москалів» [3, с.20].

В історичній пам'яті українських селян збереглися події вільної війни під проводом Богдана Хмельницького і створена ним держава – Гетьманщина. Однак, на початку XX ст. існування автономної Гетьманщини і особливий устрій адміністративного та громадського життя в Україні, через уніфікаторську політику царизму, набув напівміфологічного характеру.

Українські селяни Російської імперії через законодавство, яке консервувало стану приналежність селянства і обмежувало їх права, майже не могли займати державних посад.

Перебування у різних державних утвореннях, де влада асоціювалася з репресіями та визиском, формувало настрої дистанціювання, відділення, локалізації від будь-якої влади, яка збирає податки, забирає рекрутів, чинить насильство, і породило гасло – «Україна без влади і без підвладних!». Держава ототожнювалася з національним та соціальним гнітом. Відтак спостерігаються антиетатистські настанови політичної ментальності українців, що виникли на підставі природної негації існуючої влади, які отримують усталення через відоме психічне явище перенесення, коли свідомий протест проти влади поневолювачів трансформується у перманентне відчуження українства від політичної влади загалом [28, с.99]. Н. Григоріїв зазначав, що українці не люблять політики, їм властива політична пасивність [7, с.56].

Український народ віками був відчужений від влади, від прийняття будь-яких політичних рішень. Своєрідний комплекс протидії державній владі став характерною рисою національної ментальності [10, с.225-226]. Коли у свідомості народу будь-яка влада поєднувалася з політичною, соціальною та економічною несвободою, з безправ'ям, великими податками, репресіями, то у розумінні селян «вільне і щасливе» життя можливе лише без держави, яка на їх думку породжувала та консервувала соціальну несправедливість.

Протягом століть українська народна свідомість виробила два життєві ідеали, які суперечили і водночас доповнювали один одного: перший – селянський (мир, земля, праця), який сповідував стиль притаєного існування, що супроводжувався «уникненням широкого контакту зі світом» і породжував конформізм, пристосу-

вання до обставин; другий – козацький (воля, війна, здобич), який орієнтувався на героїчний, авантюрний, активно-агресивний стиль життя [21, с.53]. Певний ескапізм української ментальності став закономірним підсумком багатовікової політичної підлеглості українців [28, с.102]. Оскільки другий ідеал не міг бути втілений реально, а жив лише в колективній підсвідомості широкого загалу, він знаходив своє виявлення лише в критичній ситуації соціального конфлікту. Коли насильство, експлуатація і визиск доходили у сприйнятті селянства до крайніх меж, це провокувало відродження духу козаччини, селяни збиралися в загони та починали жорстоку боротьбу проти ворогів. Волелюбний козацький дух, що зберігся, незважаючи на бездержавне існування українського народу, став одним з головних факторів формування національного ідеалу українця, національного менталітету. Однак, діяльність козацтва в XVI-XVIII століттях мала й негативні наслідки: нестабільність, непослух, тенденцію до взаємної боротьби, руйнування власних і чужих життєвих форм [6, с.67]. Ідея козацької свободи часто набувала деструктивних форм, тлумачилась В. Антоновичем як стихія «волі без меж», апофеоз руйніцтва [27, с.70]. Відтак, бездержавність та козацька «вольниця» виробили певну анархічну ментальність українців, що відіграло свою негативну роль у збройній боротьбі за свободу в революційну добу, створювало небезпеку існуванню новопосталої національної державності [37, с.88-90].

До початку ХХ ст. в Україні зберігся широкий прошарок колишніх козаків, які не знали кріпацтва, людей, які цінували особисту свободу, були власниками землі і мали дещо іншу, здебільшого не конформістську, соціальну психологію [16, с.13]. Так, на Лівобережній Україні близько десятої частини земельного фонду належало рядовим козакам, які розселилися по селах з часів Запорозької Січі. На початку ХХ ст. вони, як правило, мали такі ж земельні наділи, як і інші селяни. Проте козацькі сім'ї, краще зберігаючи у своїй пам'яті події минулого, боротьбу своїх предків за волю України, виділялися своєю ментальністю, патріотизмом [33, с.117]. Не лише козаки, але й селяни зберігали в собі з козацьких часів рештки «гайдамацького духу». В українських хліборобів цей дух, навіть попри вплив кріпацтва, зумовлював збереження в їхній ментальності особливої гідності [29, с.218].

Я. Грицак стверджує, що «вироблений нащадками козацької старшини міф козацької України зберіг свою притягальну силу аж до початку ХХ століття» [8, с.15]. Сутністю цього міфу була ідея рівності, яка здавна розумілась як втілення гасла «Україна без хлопа та пана», перетворення всіх селян у козаків, тобто у людей вільних від державно-соціального тиску.

Здавна в українській ментальності існувала суперечність між містом і селом. Ще в часи експансії Польщі на землі України іншонаціональне населення займає домінуюче становище в містах краю. Права українців обмежувалися, вони витіснялися з адміністративних та економічних структур. У містах панувала, як правило, «латинська культура». На противагу містам, як осередкам

розвитку чужої, західної цивілізації і штучної (ненародної) культури, українські люди висували ідею усамітнення, злиття з природою. Отже, штучності, чужородності іншонаціонального міста протиставлялась природність сільського життя українців. Зі входженням України в склад Російської імперії урбаністична ситуація не змінилась і в містах продовжували доминувати чужинці. Українська селянська більшість вбачала в містах лише центри жорстокої влади, звідки йдуть накази, примус, визиск [5, с.191]. Цивілізація і культура міст сприймалися селом як щось неорганічне, породжене панами, гнобителями, дармоїдами. У свідомості селян місто вважалося паразитичним наростом на тілі народу, місцем, звідки влада панів охороняє їх інтереси, їх власність (передусім земельну). Таке світобачення знайшло найбільш яскраве вираження у творчості П. Куліша, який проповідував ідею знищення міст та роздроблення їх на села і хутори [20, с.74]. Громадсько-політичне, соціально-економічне життя України розглядалось у контексті бінарних опозицій: іншонаціональне місто – українське село. Народницька соціальна теорія П. Куліша адекватно відображала світосприйняття селянина. «Хутірська філософія» була серцевиною світогляду українського народу, оскільки «життя серця – це хутір, що дає «природну простоту» буття» [35, с.163]. Хутору протистоїть місто, і ця антитеза для Куліша є пропагандою «природних» цінностей, які можуть бути реалізовані лише в межах хутірського життя, цінностей вічних і сталих, таких, якими «вони були за тисячу років до нас і залишаться в майбутньому» [11, с.56]. Жити відрубно на хуторі, мати свій шматок землі, вести власне господарство і ні від кого не залежати – ось основне прагнення українського селянина.

На початку ХХ ст. з 39 млн. населення Наддніпрянської України українці складали більшість – 31 млн. Українці залишалися переважно селянським народом з низьким представництвом у містах, де їхня частка не перевищувала третини. У великих адміністративних та економічних центрах – Києві, Катеринославі, Одесі, Харкові – частка була ще нижчою, охоплюючи 17%. Ще виразнішу диспропорцію бачимо і серед осіб, які працювали у провідних сферах життя. Так, у державно-адміністративному апараті нараховувалося 47% росіян і тільки 30,8% українців, у торгівлі 48% займали євреї, тоді як українці лише 13%. Русифікаторська політика царизму і фактична заборона вільного розвитку української культури зробили міста України російськомовними: тут домінувала російська культура і російські громадські та політичні організації. Навіть у Полтаві, яка відносно зберігала своє українське обличчя, за свідченням Б. Мартоса, напередодні революції українська таємна громада нараховувала всього 30 осіб, а тим часом для перейняття в 1917 р. влади в українські руки треба було не менше 50 осіб [4, с.24]. Тому М.Шаповал констатував, що українство не займало ніякого місця в містах, і воно не могло виставити свої сили замість сил старого режиму [36, с.37]. Для повноцінного розвитку нації міста необхідні, як свого роду комунікативні вуз-

ли, центри концентрації ресурсів. Зросійщеність більшості міст в Україні мала той негативний наслідок, що їх населення (російські урядовці та військові, промисловці і робітники, торговці тощо) своїми діями фактично легітимізували на українській території політичну систему, створену російською елітою [34, с.28-29].

Коментуючи суперечність міста та села в Україні Г. Клаунний зазначив, що місто, яке живе та розвивається за рахунок сільсько-го населення певного регіону, «в ідеалі повинно стати виразником волі цього населення» [16, с.11-13]. Однак, через неукраїнський склад міста, воно чуже українському населенню села.

Крім того, слід зазначити, що український рух зосереджувався великою мірою в містах, в той час як сільське населення, що становило 95% українців, фактично не брало в ньому участі [14, с.55].

Як зазначалося, у суспільній стратифікації підросійської України переважну більшість українців становило селянство. Соціальний статус селянина у ньому був дуже низьким [1, с.116-117]. Тим парадоксальнішою виглядає власна статусна самоідентифікація селян. Про почуття самоповаги і власної значущості для суспільства свідчить своєрідне бачення українським селянством соціальної структури, яку на їх погляд складали: «пани, жида і люди». У цій структурі «люди» лише селяни, а всі інші – «не люди», і суспільство без них «цілком може обійтись» [7, с.47]. Якісним виміром цієї «людскості», водорозділом між селянами та іншими верствами була праця, передусім фізична. Вважалося, що пани взагалі нічого не робили [30, с.23-32], а євреї здебільшого займались посередницькою діяльністю, що селянами не кваліфікувалось як праця, відтак їх майно нажито несправедливо. Тому ставлення селян до соціальних верств, які не працювали фізично, до так званого «панства» було різко негативним. Селяни добре розуміли залежність від них інших суспільних шарів, оскільки своєю працею вони їх годують та утримують [19, с.133; 22, с.277-288]. Ця залежність повністю проявилась у революційну добу, коли над країною навис голод. Така соціальна структура «поселянськи» багато нам дає для розуміння подальших революційних подій – знищення поміщиків та маєтків, єврейські погроми, «протистояння міста та села» тощо.

Надмірна моральна абсолютизація значущості фізичної праці відзначала ментальність українського хлібороба [30, с.25]. На думку О. Михайлюка, переконанням, що лише ручна праця на землі виправдовує багатство, що лежить в основі селянських уявлень, пояснюється презирство, із яким селяни ставилися до поміщиків, чиновників, фабричних робітників, інтелігентів, бачачи в них «ледарів». Зневага, неприязнь, а інколи й ненависть трудівника – землероба до «панів», до яких, як правило, відносили і всіх міських жителів, виявлялася в його критично-недовірливому ставленні до їх діяльності, побуту, дозвілля, що змішувалося із заздрістю. Водночас абсолютизувався власний спосіб життєдіяльності («від землі»), тим більше, що з існуючих він був найдавніший («вічний»), простий і зрозумілий. Ставлення до міста і міських жителів у українських селян було, щонайменше, недоброчинним [25, с.104].

Оскільки українство було представлене здебільшого селянством, а вищі верстви склалися з представників інших національностей, суспільні відносини розглядалися українцями крізь призму етносоціального антагонізму: експлуататор (чужинець) – експлуатований (український селянин). Фактична однокласовість українського суспільства зумовлювала його глибоковідчутний егалітаризм і демократизм [30, с.194-195; 39, с.149, 157]. Селяни домагалися рівності, скасування станових привілеїв, встановлення суспільної справедливості. Останню хлібороби пов'язували з ідеалом Правди, яка була альфою і омегою «народної соціальної утопії». Ідеал Правди досить абстрактний, але селянин, який тяжко працюючи часто голодував, говорячи про Правду-Справедливість передусім наголошував «щоби він мав можливість працюючи добувати собі шматок хліба» [15, с.9, 330]. У свідомості селян колись єдина для всіх людей Правда поділилася з встановленням приватної власності на землю, з поділом на бідних та багатих, селян та панів, на працюючих та тих, хто користується їхньою працею. Відтак, селяни вважали, що Правда на їх боці, а пани живуть за Неправдою (Кривдою). Хлібороби були впевненні, що справжня Правда повернеться, коли не буде панів, тобто тих, хто чинить Кривду. Вони прагнули України «без хлопа і пана», виступали проти значної майнової нерівності (передусім у володінні землею) і вимагали аграрного перерозподілу між бідними (селянами-українцями) та багатими (панами-чужинцями) на засадах зрівняльного землекористування. Пани в українському світогляді нібито випадали з нормального порядку буття [18, с.208], і різко негативне ставлення до них селянства проявлялось протягом усього періоду революційної боротьби.

Зазначений стереотип й визначав своєрідне сприйняття селянами поняття «буржуазія». Буржуй – це той, хто не працює, експлуатує найману працю, наживається на трудящих. Отже, його багатства, його майно нажиті несправедливо і повинні бути розподілені по-справедливості між трудящими. Надалі провідники національно-визвольного руху особливо наголошували на безбуржуазності українського народу і тим ототожнювали інтереси «трудящого люду» та українства, пов'язували національне та соціальне визволення.

Протягом століть ядром боротьби селян за свої права були ідеї, навколо яких формувалася селянська ідеологія. Важливою для селянської свідомості була ідея справедливості, яка мала на увазі передусім рівність: в економічній сфері – рівний доступ до користування землею всіх, хто обробляє її власною працею, а в політичній – участь трудящих у формуванні владних структур. Моральною та справедливою селянство вважало лише дрібну приватну власність, а велику не сприймало [13, с.44].

Тому ворожнеча селянства до поміщицької власності базувалася не лише на його класових інтересах, як землеробського класу, що потребує розширення своєї ділянки, але й на моральному почутті обурення зосередженню величезних земельних територій в руках осіб, які не працювали [24, с.115].

Для українського селянства з його культом праці, несправедливість статусно-станового суспільства ставала особливо волаючою тоді, коли дворянський (поміщицький) стан у своєму способі життя набував яскраво виражених паразитарних ознак, тобто не працюючи, пани жили розкішно на тіло гододного та бідного селянського життя [2, с.22; 12, с.50-51; 26, с.9].

Соціально-політичний вимір селянського прагнення справедливості та рівності сконцентровано у згаданій формулі «Україна без хлопа і пана», втілення якої декларували селянські сходи та з'їзди [23, с.166-174]. Таким чином, суспільно-політична свідомість українського селянства відзначалася егалітаризмом і мала «антипанське» спрямування. Несприйняттям політичного панування буржуазії, як непрацюючої верстви, відзначався простий народ.

Інтелігенція в Україні була здебільшого інонаціональною або зрусифікованою. У вищих ешелонах інтелігенції українці були практично відсутні, а значилися переважно серед так званого третього елементу, тобто сільської інтелігенції та спеціалістів без вищої освіти. У кінці XIX – на початку XX століття три чверті українців, які мали професії, пов'язані з розумовою працею, проживали в сільських районах [17, с.58]. Але, незважаючи на близькість до народу, ставлення селян до сільської інтелігенції було амбівалентним. З одного боку, їх поважали, оскільки це були письменні, «вчені» люди, які могли пояснити, розтлумачити зміст та значення певних документів, подій, дати пораду. З іншого – вони не вели селянського способу життя, не працювали фізично, часто одягалися «по-міському». У селянському розумінні навчання дітей, лікування, заняття агрономією загалом «працею» не вважалося. Прагматичні селяни не бачили в їхній діяльності безпосередніх матеріальних наслідків, які можна було б відчутти у вигляді збіжжя, горини тощо. Для селян навіть сільські інтелігенти були «інакші», їхня діяльність асоціювалася з міською культурою, з містом. А з містом у селян пов'язувалася влада, яка захищає інтереси панів (передусім земельні), визискує податки, експлуатує, чинить насильство. Традиційно-патріархальна селянська свідомість сприймала інтелігенцію в контексті відносин «місто-село». А місто було дуже українському селянству і цей соціокультурний розкол мав етнонаціональний, соціально-класовий та культурний вимір. Мешканців міста та схожих на них зовні осіб селяни вважали за своєрідних колонізаторів, «паразитів» на тілі народу.

Отже, на початку XX століття соціально-етнічна структура населення України складалася таким чином, що українці становили незначну частину жителів міст, де зосереджувалося адміністративно-політичне, економічне та культурно-освітнє життя, але домінували у сільській місцевості [14, с.48, 52-56]. Таке становище породило глибокий політичний та етносоціокультурний розкол, значний розрив між різними класово-структурними елементами суспільства – верхами та низами, містом та селом. Відтак, соціальні відмінності, що відділяли селян від інших шарів суспільства, «служили одночасно національним бар'єром між українцями та неукраїнцями» [8, с.100].

Таким чином, специфіку ставлення українського селянства до влади формував чинник відсутності власної державності. Суспільно-політичні дії селянства багато в чому обумовлювалися: існуючим сприйняттям, що держава та влада – це передусім насильство та визиск; становленням стереотипу про домінування серед політико-адміністративних та приватновласницьких верств іншонаціональних елементів і про відчуженість від влади та власності; прагненням провести аграрний «чорний переділ» та егалітаризувати суспільство.

На суспільно-політичні процеси революційної доби значний вплив мала етносоціокультурна відмінність між містом і селом, «великим суспільством» та «локальним світом». Патріархально-локальна свідомість селянства проектувалася на політичні відносини. Інституювання влади та її впливи розглядалися здебільшого на рівні сільської громади. Модель соціальних відносин та управління всередині громади робила її основою соціального порядку на селі. Відтак, зазначена модель, як найбільш близька та зрозуміла селянам, за принципом аналогії проектувалася як бажаний ідеал на всю систему суспільних відносин. Тип народовладдя, що бачився селянами як система відносин, основаних на участі у прийнятті рішень усіма представниками сільської громади або делегованими нею особами, можна кваліфікувати як аграрну демократію.

Суспільно-політична свідомість українського селянства відзначалася егалітаризмом, несприйняттям політичного панування поміщиків та буржуазії. Для селянської свідомості особливу притягальну силу мав «козацький ідеал», сутністю якого була ідея рівності та свободи, перетворення всіх селян у козаків, тобто у людей, вільних від жорсткого адміністративного підпорядкування та соціального гніту.

Поглиблення кризових явищ та поширення анархії в Україні 1917-1920 рр., посилювали серед селянства політико-соціальні орієнтації на становий автономізм. Побутування рис егалітаристської, аграрно-локальної свідомості визначило переважання антибюрократичних, антидержавних настроїв. Врешті, ці настрої вилилися в анархо-руйнуючу діяльність проти адміністративних органів. Антиетатистська спрямованість політичної культури українського селянства проявлялася в утворенні і функціонуванні локальних сільських владних структур, передусім для унормування місцевого життя та розривом з містом і «великим суспільством». У зазначений період селяни здебільшого чинили спротив намаганням державних інституцій усунути анархію і встановити дієздатні органи влади.

На селі, в ході революції, почав формуватися новий тип політичної культури, своєрідний симбіоз модерно-політичних та архаїчно-політичних цінностей. Дивлячись на політику, передусім як на інструмент розв'язання аграрної проблеми, селяни продовжували ділити суспільство і владу на дві частини: верхню – місто, панів, уряд та його адміністративні органи, нижню – село, громаду, сход. З одного боку – селяни бажали, щоб держава втілила земельну реформу у формі соціалізації, а з іншого – намагалися

позбутися впливу держави: не сплачували податки, не допускали на село владні та правоохоронні структури. Відтак, на своїх з'їздах селяни підтримували ідею створення української державності у формі Української Народної Республіки, з якою пов'язувалася реалізація аграрних перетворень, а на низовому рівні – ігнорували державні інституції та їх розпорядження.

Засадничим для української селянської ментальності було побутування «трудового принципу», за яким кожен заслуговує на свою частку майна відповідно до внесеної праці. Саме тому, в період революції, українські демократичні уряди зробили «трудовий принцип» наріжним каменем своєї ідеології та політики. З'ясовано, що домінування селянства у соціальній структурі українського суспільства визначило ідеологію будівництва національної державності у формі Української народної, тобто трудової, республіки та засади класової політики, що надалі остаточно розкололо суспільство на так звані трудові та нетрудові верстви.

Ідеологія українського селянства, сконцентрована у соціально-політичній формулі «землі і волі», акумулювала в собі селянські ідеали свободи, демократичного представництва, рівності, справедливого суспільства, пріоритету трудового начала, скасування поміщицького землеволодіння.

Революційні процеси у 1917-1921 рр. активізували суспільно-політичне життя на селі при одночасному розвалі державних адміністративних структур, що призвело до домінування тенденцій політичного та правового нігілізму у свідомості та поведінці широких народних мас. Цей процес характеризувався: антиетатистськими та анархічними настроями широкого загалу, деструкцією органів державної влади, скасуванням державної юрисдикції, інституюванням громадського сходу, як основної форми селянської влади та судочинства, визнанням звичаєвого права основним інструментом регулювання правових відносин, посиленням регіоналізму, локальної свідомості, господарської та політичної автаркії, гіпертрофією ролі насильства, поширенням егалітаризму, втіленням соціальної справедливості у формі зрівняльного земельного розподілу.

Список використаних джерел:

1. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863-1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Д. Бовуа ; [перек. на укр. З.Борисюк]. – К. : Критика, 1998. – 336 с.
2. Быховский Н.Я. Русская община и земельная реформа / Н.Я. Быховский. – М. : Книгоиздательство «Университетская библиотека», б.д. – 40 с.
3. Верстюк В. Українська Центральна Рада / В. Верстюк. – К. : Заповіт, 1997. – 344 с.
4. Верстюк В.Ф. Концептуальні проблеми вивчення історії Української революції / В.Ф.Верстюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : РА «Тандем-У», 2000. – Вип. XI. – С. 15-30.
5. Верстюк В.Ф. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918-1921) / В.Ф. Верстюк. – К. : Наукова думка, 1992. – 356 с.

6. Грабовська І. Проблема засад дослідження українського менталітету та національного характеру / І. Грабовська // Сучасність. – 1998. – №5. – С. 58-71.
7. Григоріїв Н.Я. Українська національна вдача / Н.Я. Григоріїв. – Вінніпег : Видання Української видавничої спілки в Канаді, 1941. – 62 с.
8. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX ст. / Я. Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.
9. Дичковська Г. Світоглядні аспекти українського державотворення в контексті ідеї справедливості / Г. Дичковська // Генеза. – 1998. – №1-2 (6-7). – С. 194-195.
10. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психологічного повсякдення) : [монографія] / О. Донченко, Ю. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
11. Ігнатенко В.В. Селянський фактор в еволюції української суспільно-політичної думки другої половини XIX століття / В.В. Ігнатенко // Український селянин : зб. наук. праць / [за ред. А.Г. Морозова]. – Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2006. – Вип. 10. – С. 55-57.
12. Кабытов П.С. Русское крестьянство в начале XX века / П.С. Кабытов. – Куйбышев : Изд-во Саратовского ун-та, 1990. – 146 с.
13. Кабытов П.С. Русское крестьянство: этапы духовного освобождения / П.С. Кабытов, В.А. Козлов, Б.Г. Литвак. – М. : Мысль, 1988. – 237 с.
14. Каппелер А. Структура українського національного руху в Російській імперії / А. Каппелер // Сучасність. – 1992. – №7. – С. 48-56.
15. Клибанов А. Народная социальная утопия в России XIX век / А. Клибанов. – М. : Наука, 1978. – 342 с.
16. Клунний Г. До питання про земельну політику на Україні: в дискусійному порядку. Для членів КП (б) У / Г. Клунний. – К. : Державне видавництво, 1921. – 40 с.
17. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX століття / Б. Кравченко. – К. : Основи, 1997. – 423 с.
18. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси. Етнополітичний аналіз / І. Кресіна. – К. : Вища школа, 1998. – 392 с.
19. Крижанівська О.О. Соціальні настрої та уявлення селян Правобережної України у 20-50-х рр. XIX ст. / О.О. Крижанівська // Український історичний журнал. – 2007 – №2. – С. 133.
20. Куліш П. Хутірська філософія / П. Куліш // Хроніка 2000. – 1992. – №2. – С. 78-80.
21. Кульчицький О. Світовідчужання українця // Українська душа / О. Кульчицький. – К. : Фенікс, 1992. – С. 55-60.
22. Лозовий В. Ідеологічні орієнтації українського селянства в добу революції (1917-1921 рр.) / В. Лозовий // Україна в революційних процесах перших десятиліть XX століття : матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, 20-21 листопада 2007 р. / відп. ред. В.М. Литвин. – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2007. – С. 277-288.
23. Лозовий В. Проблеми політичної культури українського селянства в добу Центральної Ради (1917-1918 рр.) / В. Лозовий // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. / відп. ред. О.П.Реєнт. – К. : Інститут історії України НАН України, 2006. – Вип. XII. – С. 166-174.
24. Милосердов В.В. Аграрная политика России – XX век / В.В. Милосердов, К.В. Милосердов. – М. : ВО Минсельхоза России, 2002. – 115 с.
25. Михайлюк О.В. Про деякі особливості взаємин Радянської влади і українського селянства в революційний період (1917 – середина 20-х рр.) / О.В. Михайлюк / Наукові праці. Історичний факультет Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2001. – Вип. XIII. – С. 102-123.

26. Мицюк О.К. Аграрна політика (1800-1925 рр.) / О.К. Мицюк. – Подєбради : Видання «Вид. т-ва при Укр. Госп. Академії в ЧСР», 1925. – Т. 2. – Ч. 1. – 272 с.
27. Нагорна А.П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / А.П. Нагорна. – К. : Стило, 1998. – 278 с.
28. Поліщук І.О. Українська ментальність у контексті процесу державотворення : дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.05 «Етнополітологія та етнодержавознавство» / І.О. Поліщук. – Харків, 1998. – 199 арк.
29. Присяжнюк Ю. Ментальність і соціальна поведінка українських селян у пореформений період (друга половина XIX – початок XX ст.) // Вісник Львівського університету. Серія історична / Ю. Присяжнюк. – 2002. – Вип. 37. – С. 210-218.
30. Присяжнюк Ю.П. Ментальність українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства (друга половина XIX – початок XX ст.) / Ю. Присяжнюк // Український історичний журнал. – 1999 – №3. – С. 23-32.
31. Рафальський О.О. Вплив переяславського договору 1654 року на цивілізаційні процеси в Україні / О.О. Рафальський // Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект. Збірник наукових праць. – К. : Вид. дім «Академперіодика» НАН України, 2004. – С.190.
32. Реєнт О.П. Більшовизм і українська революція 1917-1920 рр. Спроба визначення характеру і динаміки соціальних процесів / О.П. Реєнт // Історичні зошити. – К. : Інститут історії України НАН України, 1994. – 40 с.
33. Реєнт О. Перша світова війна і Україна / О. Реєнт, О. Сердюк. – К. : Генеза, 2004. – 480 с.
34. Український вибір: політичні системи XX століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / [керівник В.Ф. Соддатенко]. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 576 с.
35. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Орій, 1992. – 230 с.
36. Шаповал М. Соціологія українського відродження / М. Шаповал. – К. : Україна, 1994. – 45 с.
37. Шлемкевич М. Українська синтеза чи українська громадянська війна / М. Шлемкевич // Генеза. – 1997. – № 1(5). – С. 74-101.
38. Юрій М.Ф. Соціокультурний світ України / М.Ф. Юрій. – К. : Кондор, 2004. – 736 с.
39. Янів В. Релігійність українця з етнопсихологічного боку / В. Янів // Основа. – 1995. – №28 (6). – С. 149-157.

The features of mass consciousness of peasantry and forms of social conduct of peasants which influenced on the state creative processes of revolutionary time 1917-1921 conditioned by these features are examined in the article.

Key words: *sociokul'turni features, peasantry, revolution, state creative processes.*

Отримано: 09.04.2013